

Mindenekelőtt megköszönöm opponenseim munkáját, az időt és az energiát, amelyet disszertációm elolvasására és értékelésére áldoztak. Kritikai megjegyzéseik, egyes állításaim árnyalására vagy megfontolására intő javaslataik igen hasznosak lesznek a szöveg további alakításában. Mivel a három bírálat meglehetősen eltérő szempontok mentén értékeli a disszertációt, azokra egymás után, de egymástól nem teljesen függetlenül válaszolok.

Hajdu Péter a disszertációt pozitívan értékelő megállapításait bírálatának az elejére (p. 1), a közepére (p. 3) és a végére (p. 7) helyezte. Az így tagolt értékelésben megfogalmazódó kritika egyik kiemelt tárgya a dolgozat alapvetően apologetikus szólama, hogy ti. mintha mentegetni kívánná a *NH*-t az antikvitás egyik legrosszabb szövegének minősítő, standard kritikával szemben, sőt azt kívánná bizonyítani, hogy Plinius jó író. Másik két opponensem is hasonlóra utal. Kocziszky Éva felstilizálásról ír (p. 4), Takács László inkább csak sejtet efféle összefüggésben azzal, hogy a *NH*-t az enciklopédikus irodalomban unikálisnak nevezem (p. 2–3).

A *NH*-t sem nyelvi teljesítményként, sem a szöveg megszerkesztettségét illetően, sem mint enciklopédiát felértékelni egyáltalán nem állt szándékomban, ahogy minden tekintetben jól megcsinált voltának a bizonyítása sem. Annak, hogy a disszertáció mindhárom bírálómban – bár más-más mértékben – mégis a bizonyítás ambíciójának a látszatát keltette, két forrását látom. Úgy vélem, hogy ennek a benyomásnak az elsődleges forrása maga az értelmezői munka, mert az önmagában azt implikálja, hogy az enciklopédia szövegét a csaknem töretlen negatív minősítéssel ellentétben pozitívan ítélem meg. Egyáltalán szövegnek tekintem, ráadásul irodalmi igénnyel megírt, koherens szövegnek. Innen nézve a *NH* minden egyes irodalmi értékkel bíró sajátosságának a megmutatása bizonyításnak tűnhet, mert az értelmezés aktusa már önmagában a nordeni verdikt cáfolata. Szövegértelmező munkám másrészt azért is tűnhet a bizonyítás gesztusának, mert az interpretáció egyik kontextusát a *NH*-nak a disszertáció II. fejezetében taglalt recepció- és kutatástörténete, valamint irodalom- és kultúratudományos értékelése alapozza meg. Mivel ennek összképe nagyjából negatív, olybá tűnhet, hogy a *NH* szövegének az elemzések során feltáruló irodalmi értékei, azok megmutatása mintha ennek a negatív recepciótörténetnek az ellenében, azzal vitatkozva és annak állítását cáfolandó történe meg. A recepciótörténeti kontextus felvázolásával azonban nem állítást teszek, hanem problémát mutatok fel, amellyel egyszersmind világosan kijelölöm a disszertáció vizsgálati szempontjának és módszerének az újszerűségét, és ezzel együtt ezek eredményeinek a potenciális irodalomtudományos hozadékát. Plinius nyelvi és rendszerező, struktúrákba foglaló teljesítményét nem minősítem – így a *studiorum otiosis* tömörségét még „tulajdonképpen” sem tekintem „írói erénynek” (p. 1) –, hanem regisztrálok, leírom és értelmezem. Amennyiben az összkép meggyőzően pozitív, az önmagáért beszél.

Alapvetésem nem az 'aki sokat ír, az jó író' tézise. A disszertációban feltett kérdésnek, amit Hajdu Péter idéz, van folytatása is, amely így hangzik: „Hihető-e, hogy az a Plinius, akinek két munkája is, összesen 11 könyv terjedelemben, a nyelvvel és a művészi prózával foglalkozott grammatikai és retorikai szempontból, az ott kifejtett elméleti megfontolásokat ne tudta volna alkalmazni a maga gyakorlatában, a *Naturalis historia* megírásakor?” (p. 36). Mivel Plinius többi munkája nem maradt fenn, a válasz a disszertáció alapvetésében, vagyis a vizsgálat tárgyát képező szövegfajtában keresendő. A *NH* szövegének abból, a *Quellenforschung* által feltárt adottságából indultam ki, hogy a görög és a római forrásszövegek kompilálásával jött létre, és ez az adottsága a nyelvezetét alapjaiban határozza meg. A túlnyomórészt görög forrásszövegek pliniusi felhasználását illetően a kutatás megosztott. Hajdu Péter abból indul ki, hogy a görög forrásszövegeket Plinius fordította, tehát

a fordítás minőségéért, vagyis a *NH* nyelviségéért mégiscsak Plinius a felelős (p. 1). Ugyanakkor több kutató úgy véli, hogy Plinius nem közvetlenül a görög forrásaiból dolgozott, hanem azokat mindenekelőtt Varro enciklopédiájából (*Disciplinae*) vette át, amely alapvetően görög forrásokból kivonatolt ismeretanyagot tartalmazott (a kérdéstről ld. a disszertációt: p. 13, 15, 83, 181–182). Mivel sem a *NH*-ban felsorolt görög források javarésze, sem Varro enciklopédiája nem maradt fenn, nem tudni, hogy a fordítói teljesítmény kinek tulajdonítható, Pliniusnak vagy Varrónak. Ugyanakkor azokban az esetekben, amikor rendelkezésünkre áll a forrásszöveg, mint Vitruvius *De architecturá*ja, az abból származtatható részleteknek a pliniusi leírással történő összevetése csaknem szó szerinti egyezést mutat. Az is elgondolkodtató, hogy Eugénie Sellers¹ a számunkra elveszett görög művészettörténet-írás három művének, athéni Xenokratés, karystosi Antigonos és samosi Duris munkájának a rekonstruálását éppen a *NH* művészettörténeti részleteiben elkülöníthető tartalmi és diszkurzív sajátosságoknak a regisztrálásával végezte el. Mindez inkább arra utal, hogy a *NH* nyelvisége, legalábbis annak szaktudományos ismereteket közlő részeiben, nagymértékben a forrásszövegekre vezethető vissza. Ennek megfontolása vezetett tehát a disszertáció alapvetéséhez, hogy Plinius saját teljesítménye, a pliniusi Pliniusban, egyrészt a heterogén források strukturálásában, diszkurzív módon pedig az *excessus*okban mutatkozik meg, mert leginkább azok engedhették meg a függetlenedést a forrásszövegektől.

Hajdu Péter Plinius-apológiám másik módját „a jól megszerkesztettség bizonygatásában” (p. 2) látja, amelyben „minden mondatnak megvan a maga előre jól kitalált helye”. A *NH* struktúráját valójában nem minden részletében megoldottnak, hanem koherensnek láttatom, amit később Hajdu Péter is „jelentős értelmezői teljesítménynek” (p. 2) tekint. Ezt pedig talán tekinthetem a maga felvetésére adott válasznak is. Ami a struktúra klasszicizmus és posztmodern felőli dicséretét, ill. ennek opponensem szerint ellentmondásosságát illeti, a disszertáció idézésével válaszolok: „Plinius azt valósította meg, amit Borges – és a 20–21. század – már lehetetlennek lát: a mindentudást. ... Több ezer információ, több száz forrásszöveg, azoknak a legkülönfélébb narratívája – mindebből épül fel, és épül koherens egészé a *Naturalis historia* tartalmilag, strukturálisan és narratív szempontból egyaránt. Ez az egységes egész egyrészt a tematikus és tartalmi összetevőkből áll össze, ... A valódi működési terep azonban a szövegközöttség: a tárgyi, tematikus parallelizmusok, a motivikus párhuzamok, a beékelés, utalás, idézet, önidézet, ismétlés.” (p. 220) Megvallom, nem érzékelek ellentmondást, mert Plinius nemcsak egymás mellé rendelte a heterogén narratívákat, hanem felépítette azt a struktúrát is, amelyen belül azok értelmezhetőek, és ez a struktúra alapvetően hierarchikus és zárt, sőt lezárt, ellentétben a posztmodernre jellemző felfüggesztéssel, ill. nyitottsággal. Nem ellentmondást látok tehát, hanem az alá- és mellérendelés együttes alkalmazását.

Mint Hajdu Péter írja, a disszertáció adós marad annak indoklásával, miért lehetetlen a *NH* valamennyi anekdotájára kiterjeszteni az értelmezést, majd nyomban elő is áll annak a feltételezésével, hogy metódusom szerint amennyiben van funkciója az anekdotikus kitérőnek, akkor a mű szerves részét képezi, ha nincs, csak mellékes elem, tehát elhagyható. Biztosíthatom, hogy nem erről van szó. Az anekdoták összegyűjtésének szempontja nem a funkció volt, hanem a tematikus, a motivikus és a diszkurzív sajátosság és az ezek mentén elvégezhető tipologizálás, összehasonlítás és értelmezés. Ebbe az értelmezői rendszerbe azért nem vonható be a *NH* valamennyi anekdotája, mert egyrészt parttalanná tenné a disszertációt, másrészt ismétlésekhez vezetne. A disszertáció a *NH* 37 könyvéből nyolccal foglalkozik részletesen, az anekdotákat illetően a teljesség igényével. Ilyen mennyiségű és változatos

¹ Eugénie Sellers, Introduction, in K. Jex-Blake–E. Sellers (eds.), *The Elder Pliny's Chapters on the History of Art*. Translated by K. Jex-Blake with commentary and historical introduction by E. Sellers. Chicago, 1968, XIII–XCIV.

tartalmú szöveg vizsgálatának az eredményei – azt gondolom – reprezentatívak, és biztonságos alapját teremtik meg az általánosíthatóságnak.

A bírálban a disszertáció stiláris vagy tárgyi hibáinak, azok demonstrálásának (p. 3–6) a kitüntetett témái: maradéktalanul vagy maradékkal plasztikus Plinius halálának leírása az ifjabb Plinius levelében, a hiányzó és mégsem hiányzó jaguár, volt-e a rómaiakban együttérzés a vadállatok iránt, Tiberius császár szexuális élete, végül a hatalom gesztusa a legyőzöttek felé.

Egy képzőművészeti avagy irodalmi portré plaszticitása nem feltétlenül maradéktalan: lehetnek alig kidolgozott részletei vagy kevésbé láttatott komponensei. Az ifjabb Plinius leveleiben (3.5, 6.16) megrajzolt portrét azért nevezem maradéktalanul plasztikusnak, mert összefoglalja nagybátyjának a közéleti karrierét, az írói munkásságát, a napi rutinját, bemutatja személyiségének karakterisztikus vonásait, idézi gyakrabban hangoztatott mondásait, a halálának pedig a Vezúv kitörésének katasztrófájával egybefonódó olyan hatásos leírását adja, hogy az mind a mai napig könyvek és filmek sokaságának ihletője és forrása. Ez a portré azért is maradéktalanul plasztikus, mert nem két-, hanem háromdimenziós. A harmadik dimenziót, a mélységet a levélíró finom iróniája képezi meg, az ügyes narráció, amely az általa felépített emlékezet konstrukciót nyomban meg is kérdőjelezi, illetve olykor paródiába forduló iróniával el is határolódik tőle. Az azonban igaz, hogy a portrénak ezt a dimenzióját a disszertáció nem mutatja meg, és pedig azért nem, mert nem ez a feladata. Plinius halálának leírását két szöveg – az ifjabb Plinius levele (6. 16) és a Suetoniusnak tulajdonított *Vita Plinii* – örökítette meg három változatban (az ifjabb Pliniusnál elaludt; Suetoniusnál egyik változatban megfulladt, előtte nem könyörgött; a másikban megfulladt, előtte könyörgött). A két szövegben olvasható három történetvariáns azonosítása korántsem olyan bonyolult feladat, amilyenek opponensem feltüntetni igyekszik. A Suetoniusnál olvasható variáns pedig nem azért dehonesztáló, mert az *oraverat* jelentésében a könyörgést kell értenünk, hanem az ifjabb Plinius leírásával (6.16) összevetve, tehát ellentétben *annak* a heroizáló narrációjával, mely szerint Plinius az utolsó leheletéig megőrizte rendíthetetlen nyugalomát, nem menekült és nem szenvedett, és akinek két nap elteltével megtalált holtteste is egy békésen alvó ember benyomását keltette. Ezzel összeolvasva, a szolgájának fuldokolva könyörgő Plinius alakjában nem tudom meglátni a sztoikus ember halálának méltóságát.

Hajdu Péter talán elhiszi, hogy tisztában vagyok vele: Plinius azért nem írt a jaguárról, mert nem is írhatott róla, és éppen ezért ezt nem a *NH* hiányosságaként regisztrálom. Opponensem egy suta, sőt fölösleges félmondatból kerekít tíz soros tudománytörténeti *excessust*, amit aránytalan reakciónak érzek.

Nem kevésbé érzem aránytalannak az elefántküzdelemről írottak egyik mellékszálának szentelt nagy opponensi figyelmet. A fejezetnek ugyanis nem az a tárgya, hogy a nézőkben feléledt-e valamiféle együttérzés a circusi porondon halomra gyilkolt vadállatok iránt, és a legkevésbé sem a botrányba fulladt *spectaculum* pszichoanalitikus rekonstrukciója. Hanem az, ahogyan az elbeszélő narrációja képes megmutatni a *venatio* politikatörténeti jelentőségét, ahogy narratív módon részévé teszi az eseményt a maga Pompeius-portréjának, amely Caesar alakjának és vele együtt a 7. könyv Caesar–Pompeius portréjának a bevonódásával lesz teljes. Nem véletlen, hogy a fejezet főcíme: A politika színrevitele.

A rómaiak vadállatok iránti együttérzésének hiányát a *spectaculum*-szakirodalom egybehangzóan állítja, én magam is Meijerre hivatkozom (nem a 122, hanem a 132. oldal 643. jegyzetében). Ez az állítás a disszertációban három szó, és messze nem a mondat lényegi mondanivalója: „Nem véletlenül helyezi át a narráció hangsúlyát Pompeius felelőtlenségéről a tömegnek az állatok iránt érzett, egyébként sohasem létező együttérzésére.” (p. 132) Hajdu Péter nagy energiákkal, 39 sor terjedelemben igyekszik érvényteleníteni a szakirodalom állítását, érvelésébe bevonva az ovidiusi Arachné metamorfózisát és a Pythagoras-beszédet, valamint Arszióé felvonultatásának Cassius Diónál olvasható leírását. Ovidius

Metamorphosese – hogy Hajdu Pétert idézzem (p. 2) – „költészet, amely a jelentést csak sugallja”. Továbbá az eposz metapoétikus világa aligha vonultatható fel egy kultúrtörténeti állítás ellen-dokumentumaként. A vegetarianizmus nemcsak a pythagoreus, hanem a vele sok mindenben rokon orphikus vallásnak is központi tanítása volt. Az orphizmus nemcsak a hús, hanem még a tojás fogyasztását is tiltotta, de nem azért, mert a beavatottak együttérzést tápláltak a tojás iránt, hanem az idea miatt, hogy ti. abban már élet van. A vegetarianizmus követelményét egyik misztérium sem érzelmi megfontolásokból vezette le, hanem a lélekvándorlás tanításából. Arachné és Arsinoé sorsában pedig a megalázott ember, a megalázott emberi méltóság váltotta és váltja ki a rómaiak és a mi együttérzésünket egyaránt. A disszertáció azonban nem általában a legyőzöttekre, hanem egészen konkrétan az arénában legyilkolt vadállatokra érvényesíti a rómaiak érzéketlenségét, amelyet a vonatkozó szövegek – köztük a vizsgálatba bevont Cicero- és Seneca-szöveghelyek, amelyek egyetlen szót sem vesztegetnek az állatokra – jól dokumentálnak.

Egyetlen lábjegyzet (p. 184: 943), az értelmezésbe *ad analogiam* bevont Suetonius-részlet serkenti Hajdu Pétert arra, hogy 23 sor terjedelemben (p. 5) fejtse ki álláspontját Tiberius császár általam valóban pontatlanul, ha tetszik tévesen homoszexuálisnak minősített szexualitásáról. A fejezetrészlet tárgya azonban nem Tiberius, hanem egy műalkotás, az *Apoxyomenos*, amelynek látványa szenvedélyes szerelmet (*adamatum*) gerjesztett a császársban. Ezt a narratívát helyezem el abban az anekdota-típusban, amely olyan testi vonzalmakról szól, amelyet egy műalkotás kelt életre a szemlélőben, függetlenül attól, hogy az illető homo- vagy heteroszexuális vagy pederaszta vagy perverz vagy aberrált.

A Pindaros–Nagy Sándor és a Poseidónios–Pompeius anekdotákról: értelmezésünk alapvető különbsége, hogy Hajdu Péter történeti kontextusban, én a *consensus* gondolkörében tulajdonítok jelentést a történeteknek. Az előbbi anekdotát illetően sem Plinius, sem én nem állítom, hogy Nagy Sándor a még élő költő házába hagyta épségben. Az anekdotában éppen az válik jelentéssé, hogy Pindaros költészete a költő halála után több mint száz évvel is tiszteletet váltott ki a világ urából. Ezzel együtt is igaza van az opponensnek, a két anekdota esetében rossz címke a győztes–legyőzött reláció, mert valójában oda és csak oda tartoznak, amit a disszertáció egyik fejezete külön tárgyal, *ars* és *imperium* (p. 175–179) témájába, és ahol ez a két anekdota egyébként szerepel is (p. 178).

Végül a birodalom kérdéséről (p. 6–7). Akár aulikus gesztus, akár nem, a császárkori irodalom egyik toposza, hogy az ismert világ határai egybeesnek a római univerzum határaival. Nyilvánvalóan nem geográfiai értelemben vett egybeesésről van szó, hanem ideológiáról és propagandáról, amelyet még az ezzel nem azonosuló költők is visszhangoznak, mint Ovidius: *Romanae spatium est Urbis et Orbis idem*. (*Fast.* 2. 684). Az a Plinius, aki katonaként, procuratorként és a császári udvari adminisztráció egyik működtetőjeként egyaránt részese volt a római hatalom kiterjesztésének és fenntartásának, a *NH*-t szervező szempontok egyik kiemelkedő komponensévé tette az *imperium*-gondolatot, amint azt mások (M. Beagon, V. Naas, S. Carey, Tr. Murphy, legutóbb Scott Smith²) is hangsúlyozzák. A legyőzöttek, mindenkifölött a görögség bizonyára nem örömmépként élte meg a római hadsereg megjelenését. A *NH*-t azonban a győztes írta, és ez alapjaiban határozza meg a szöveg struktúráját, látásmódját és a közvetített értékrendet egyaránt. Ennek a minősítése, pláne az elhatárolódás a *NH* patriotizmusától, látásmódjának Róma központúságától, a világot az *Imperium Romanummal* azonosító birodalmi ideológiájától nem feladata a disszertációnak. Hajdu Péter nem teszi világossá, hogy miben látja megmutatkozni az értelmező affirmatív viszonyulását tárgyahoz. Amennyiben a római propaganda kritikájának a hiányára gondol, az semmiképpen sem az értelmező ideológiai azonosulásának

² Az itt felsorolt szerzők monográfiáinak bibliográfiai adatai megtalálhatók a disszertációban, melynek benyújtása óta jelent meg Scott Smith tanulmánya: R. Scott Smith, *Myth and Mythography in Pliny's Geography, Naturalis Historia* 3–6, *Polymnia* 3 (2017), 83–116.

a jele. Ha az értelmezőnek ebben a kontextusban van adóssága, az inkább az, amit Takács László hiányol a disszertációból: a szöveg erőteljesebb referenciális olvasata, tehát Plinius közéleti tevékenységének és a *NH*-t strukturáló birodalmi ideológia összefüggésének a megmutatása. Mentségemre szóljon, hogy ennek az értelmezői szempontnak az érvényesítése a szakirodalomban, kiemelten az imént idézett szerzők monográfiáiban, részletesen kifejtve olvasható, és hadd tegyem hozzá: minden esetben regisztrálva és különféle kontextusokban (a *NH* geográfiai, művészettörténeti könyveivel, Plinius mítoszkezelésével összefüggésben), értelmezve, de kritikával vagy bármiféle minősítéssel nem illetve. Azt talán bízzuk a mindenkori befogadóra.

Kocziszky Éva bírálatát éppen nem hatja át a jóindulat hermeneutikája (Peer Krisztián kifejezése). Teszi ezt annak ellenére, hogy bírálata 3. oldalán maga írja: „Munkájának eredetiségét nem tudom egészében megítélni, nem lévén latinista.” Az eredetiség kérdésre később részletesen visszatérek, most a kijelentésnek azokra a következményeire utalok, amelyek nem a disszertációt, hanem a bírálatot minősítik. A „nem lévén latinista” ugyanis nem kevesebbet jelent, mint hogy Kocziszky Éva nem ismeri – bírálata alapján azt kell feltételeznem, hogy sajnos még magyar fordításban sem – azt a szöveget, amelynek elemzése a disszertáció tárgyát képezi. Opponensem nem ismeri azt a kulturális–mediális közeget sem, amelynek ismerete nélkül a *NH* értelmezhetetlen. Végül opponensem nem ismeri a *NH*-nak, az antikvitásból fennmaradt legkomplexebb szövegnek és kutatási terepnek a szakirodalmát sem. Ezekkel a hiányosságokkal felvértezve lát neki bírálata elkészítésének. Ezt a hiányt pedig úgy próbálja annulálni, hogy kijelenti, hangsúlyozottan irodalomtudományos szempontból értékeli a dolgozatot, ami azonban ismét súlyos kételyeket vet fel. Létezik irodalomtudomány irodalom nélkül? Egy szövegkomplexum értelmezésének a megítélése mind metodológiai, mind a forráshasználatot, mind pedig a következtetéseket illetően elképzelhető magának a szövegnek, valamint a szöveg kutatástörténeti pozíciójának az alapos ismerete nélkül? A disszertáció eredetiségét – és most értelmezzük e fogalmat tágabban, kiterjesztve a disszertáció kérdésfelvetésére, metodológiájára és a válaszaira is – az opponens, bevallása szerint, nem tudja megítélni. És mégis megteszi. A bírálata végén négy pontban foglalja össze, miért nem tartja elfogadhatónak, sőt egyáltalán tudományos teljesítménynek az értekezést. A továbbiakban először a disszertáció vállalását érintő kritikára reflektálok, majd e négy szempontot követve – metodika, szemlélet- és érvelésmód, forráshasználat/eredetiség és a disszertáció irodalomtudományos eredményei – reflektálok a kijelentéseire.

A disszertáció vállalásáról a bírálat 1. oldalán a következő áll: az értekezés „nyilván egyfajta összegzésnek és (sic!) készült, noha ... egészen másra vállalkozik.”

Az értekezés pontosan arra vállalkozik, amit feladatoként megfogalmaz a 4. oldalon: „A *Naturalis historiát* olyan, irodalmi igénnyel megírt monumentális szöveggé olvasom, amelynek jelentésrétegei a szöveget strukturáló szempontok és az alkalmazott különféle narrációs technikák interpretálásának folyamatában képződnek meg. ... Elemző figyelmemet a *Naturalis historiának* azokra a kisebb-nagyobb narratív egységeire irányítom, amelyek ezt a szöveget az enciklopédikus irodalom egész történetében unikumká teszik. A kitérőkre, az úgynevezett *excessusokra* koncentrálok, amelyeknek javarésze anekdotikus. ... Disszertációmban a narratológia és az irodalmi komparatiztika eszköztárával elemzem a kitérőket, és ennek a komplex interpretációnak az eredményeivel kívánom megmutatni ennek a szövegnek egy (kiemelés tőlem, D. Á.) új arcát,” — és nem „az” új arcát, miként Kocziszky Éva pontatlanul idézi.

A disszertáció tehát világosan megfogalmazza, hogy egyetlen vizsgálati szempontot tart szem előtt, az *excessusokra* fókuszál, ami – mint ezt Takács László bírálatában írja (p. 7) – nemcsak kifejezetten erénye, hanem a megvalósítása is sikeres. A Kocziszky Éva bírálatában ajánlott egyéb szempontok bevonása (p. 3) teljességgel indokolás nélkül marad, pusztán ötletnek tűnik.

A mű szociológiai beágyazottságának vizsgálata egészen más téma, így a felvetése számomra értelmezhetetlen. A mítosz vagy a mese felől értelmezni az anekdotát elméleti műfaj történeti vizsgálatot jelentene, a disszertáció azonban egy konkrét szöveg anekdotikus narrációjával foglalkozik, és ezzel összefüggésben az antik anekdota kérdésével. A disszertáció vállalása tehát nem más, mint a *NH* szövegének anekdotaként leírható mikronarratíváinak a tipológiai, narratív és diszkurzív elemzése. Ezt a vállalását teljesíti is.

Kocziszky Éva többször számon kér olyan témákat, amelyek nem tartoznak a disszertáció vállalásai közé. A bíráló 4. oldalán: nem említem, hogy a humanizmus korában Plinius reputációjának sokat ártott, amit a *NH*-ban a Laokoón szoborcsoportról ír. Nem tárgya a disszertációnak a *NH* művészettörténeti információinak recepciótörténete. Ez önálló kutatási terület, melynek egyik legfrissebb monografikus vizsgálatát nyújtja Sarah Blake McHam 2013-as – az MTA Könyvtárában ugyan nem fellelhető, a disszertációban mégis hivatkozott – monográfiája.³ A bíráló 3. oldalán: nem hivatkozom azt a szakirodalmi állítást, hogy a 15. századi humanisták félreértették Plinius enciklopédia-fogalmát. Nem hivatkozom, mert az *enkyklios paideia* pliniusi használatát nem az antikvitás utáni értelmezéstörténetében értelmezem, hanem a görög-római előzmények kontextusában. Továbbá szót nem ejtek „az enciklopédia műfajának pliniusi „beteljesítéséről” (p. 3), sőt éppen az ellenkezőjét írom: „Ez az a pont, ahol a *Naturalis historia* lényege és jelentősége megragadható. Egyrészt ... megőrizte a kifejezés eredeti tartalmát: egy komplex nevelési és képzési ideált képvisel. Másrészt, továbbhaladt a római elődök megkezdte úton: nemcsak szaktudományos ismereteket összegez, hanem a tudományok körét jelentősen ki is terjesztette csaknem a teljességig, amivel *komoly előrelépést tett a műfajjal alakulás történetében*. Ugyanakkor, ez nem jelenti ezeknek a tudományterületeknek a kizárólag szakmai szempontú és szigorú rendszerbe foglalt ismertetését — ezért nem érdemes, sőt *igazságtalan lenne, a *Naturalis historia* retrospektív módon számon kérni az enciklopédia mai elvárásaink szerinti tartalmi és strukturális ismérveit.*” (p. 16). Vagyis továbbalakításról, és nem beteljesítésről írok. Ez a példa azért is tanulságos, mert messze nem ez az egyetlen eset, amikor opponensem úgy tördeli szét és írja át valamely állítást, hogy arra már ráismerni sem lehet.

1. A disszertáció metodikája

Kocziszky Éva a disszertáció alapvető hiányosságaként regisztrálja az általam megnevezett módszer – narratológia és irodalmi komparatiztika – tisztázatlanságát (p. 1). Ez a kritika rávilágít szemléletünk alapvető különbségére. Nemcsak a disszertációban, hanem egyetlen más tanulmányomban sem elméleti alapvetésből indulok ki, hanem mindig a szövegből magából, a szövegnek egy regisztrált sajátosságából, amely egyben kijelöli annak vizsgálati módszerét. A disszertációban alkalmazott vizsgálati módszerem a '60-as években jelentkező, újabban klasszikusként aposztrofált narratológia, amelynek elméleti ismertetésére tudományos publikációban már régóta nincs igény. Opponensem mégis számon kéri, ezért röviden összefoglalom. A leginkább Todorovhoz köthető klasszikus narratológia az immanens, a műből kiinduló és a műnél célt érő interpretációt állítja előtérbe, mindeközben kitüntetett figyelmet fordít az elbeszélés, a narratíva diszkurzív sajátosságainak leírására és az egyszerűbb elbeszélői formák strukturális vizsgálatára.⁴ A disszertációban ez az értelmezői metódus egészül ki az irodalmi komparatiztikával, ami esetemben az *excessusok* fabulájának és szüzséjének görög-római, ill. római-római variánsainak az összehasonlító elemzését és értelmezését jelenti tematikus, motivikus, strukturális és diszkurzív szempontból. Így válnak megkülönböztethetővé tematikusan az aitológiai, a közélet és az élővilág példázatos alakjait, ill. lényeit középpontba állító, valamint a művészanekdoták; motivikusan a véletlenre, az

³ Sarah Blake McHam, *Pliny and the Artistic Culture of the Italian Renaissance: The Legacy of Natural History*, New Haven, Yale University Press, 2013.

⁴ Legújabb összefoglalását ld. Angyalosi Gergely, Todorov, a közvetítő, *Helikon* 59, no. 1 (2018), 3–13.

uralkodó patrónusi tevékenységére, az autodidakta pályakezdésre és a versengés motívumára épülő tipológia; strukturális és diszkurzív szempontból az egymondatos történetmondás, a rövid történet, az életrajz és a novella elkülönítése. A három szempont szerint felépített tipológiáról, vagyis a disszertációnak mintegy a 2/3-ról Kocziszky Éva – ez sem egyedi eset a bírálóiban – tudomást sem vesz, egyetlen szót sem szentel neki. Teljes reflektátlanságban hagyja, csak az irodalomelméleti háttérrel hiányolja, de az eredmény, amely az elmélet alkalmazásával születik meg és amely a disszertációnak Kocziszky által elvitatott irodalomtudományi hozadéka, érdektelen a számára. Továbbá, aki tisztában van azzal, hogy a vizsgálat tárgyát képező szöveg mintegy 100 auctor műveinek a kompilálásával jött létre, abban fel sem merül az elvárás, hogy a vizsgálatot Genette-nek, Lotmannak vagy Ricoeurnek az elbeszélőt, ill. a teret, ill. az időt középpontba helyező elmélete alapján végezze el.

Az anekdota kérdéskörénél maradva, nem felel meg a valóságnak az opponens kijelentése, hogy nem adok magyarázatot arra, milyen alapon nevezem az *excessus*okat anekdotikusnak, és „meghatározás helyett a 207. lábjegyzet is csak egyfajta körülírásra vállalkozik, és csattanóval végződő rövid történetnek nevezi az anekdotát” (p. 2). A 38. oldal 207. jegyzetében valójában ez áll: „Az anekdota használata műfaji megnevezésként szükségessé tenné előzetes fogalmi tisztázását. Mivel azonban olyan kisműfajról van szó, amely Plinius korában műfaji elnevezésként még nem volt használatban, ugyanakkor a *NH* az antik – mai terminológiával élve – anekdoták páratlan bőségét örizte meg, egyelőre csak annyit szögezlek le: anekdotának tekintem a pliniusi szövegnek minden olyan narratív egységét, amely csattanóval végződő, rövid történetként írható le, amely egyetlen esetnek az elbeszélése, és amelynek lényegi természete a szöveggörnyezetével felépülő dialogikusság. A formát illetően azonban nem tekintem kötelező kritériumnak, hogy az anekdota egy rövid elbeszélés formájában jelenjen meg. A fogalmi, műfaj történeti és formai megközelítésre valamint egy antikvitásra érvényesíthető anekdota-konceptió felvázolására később, éppen is a pliniusi anekdoták elemzése adta tapasztalatok birtokában fogok visszatérni a disszertáció utolsó fejezetében. Addig az anekdota és az anekdotikus kitérő kifejezéseket szinonimaként használom az imént rögzített tartalommal.” Vagyis Hans Robert Jauss recepcióesztétikájának (vajon ezt is ismertetnem kellett volna?) egyik kulcsfogalmáról, az elvárás horizontról van szó. Arról, hogy az értelmezőnek van előzetes tapasztalata az értelmezés tárgyát – esetünkben az anekdotát – illetően, ami lehetségessé teszi annak előzetes felismerését, de a fogalmi tisztázását éppen az elemzések tapasztalatainak birtokában lehet majd megtenni.

2. Szemlélet- és érvelésmód

Kocziszky Éva szerint a disszertáció előadásmódja nem kritikai, stílusa a tudományos ismeretterjesztésé (p. 5. oldal), olykor a mai magazinok níveljén (p. 2) mozog. Akár a *Kiskegyedre*, akár a *Story* magazinra gondolt, mondhatom, jó kis magazinok lennének azok, ha ilyen témát és ilyen érvelésmóddal taglalnának. Komolyra fordítva a szót, állítása oly mértékben abszurd, hogy a tételes válasz helyett inkább a következők megfontolását ajánlom figyelmébe.

Mint az a bevezetőben olvasható és a bibliográfiában megtekinthető, a disszertáció pilléreit képező tanulmányaim és könyveim – a két forráskiadással együtt 28 tétel – publikáltak. Ezek a tanulmányok kivétel nélkül hazai és külföldi tudományos periodikákban jelentek meg: az MTA magyar és idegen nyelvű ókortudományi és az MTA Irodalomtudományi Intézetének irodalomelméleti folyóiratában (*Antik Tanulmányok, Acta Antiqua, Literatura*). A debreceni és a szegedi egyetem klasszika-filológiai tanszékének az *actáiban (Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Acta Antiqua et Archaeologica)*. Az osztrák tudományos akadémia ókortudományi intézetének klasszika-filológiai és patrisztikai folyóiratában (*Wiener Studien*), három tanulmány összesen 55 oldal terjedelemben a stuttgarti Franz Steiner kiadó klasszika-filológiai periodikájában (*Hermes*), ill. olyan

tanulmánykötetekben, mint az ókortudomány legrangosabb nemzetközi kongresszusának (FIEC) egyik Athénban megjelent tanulmánykötete, végül az opponens által még véletlenül sem említett, a Gondolat Kiadó *Electa* sorozatában 2012-ben megjelent monográfiámban, amelyet az Ókortudományi Társaság Lénárd Sándor-díjjal ismert el. Amikor tehát Kocziszky Éva a disszertáció szemlélet- és érvelésmódjának a minőségét a tudományos ismeretterjesztés kategóriájában jelöli ki, akkor nem kevesebbet állít, mint hogy ezek a hazai és nemzetközi egyetemi és akadémiai kiadványok is ezt a nívót képviselik.

Az érvelésmódot érinti a terminológia kérdése, ezért itt térek ki az 'anekdota' és a 'művészettörténet' Kocziszky által anakronisztikusan nevezett szóhasználatára. Az opponens azzal érvel, hogy az antikvitásban egyik fogalom sem volt használatban. Ha egy jelenség létezik, de a megnevezése később rögzül, ez a helyzet semmilyen értelemben nem képezi akadályát annak, hogy magát a jelenséget a kanonizálódott névhasználat előtti időkben is felismerjük, megnevezzük és vizsgáljuk. Anekdotának nevezhető szövegfajta létezett az antikvitásban, és létezett művészettörténeti szakirodalom is, maguk a mesterek írták. A művészettörténet megnevezés használatát az antikvitásra vonatkoztatva nemcsak legitimálja a szakirodalom, mert használja – így például Jeremy Tanner 2006-ban a Cambridge University Press kiadásában megjelent könyvének címe: *The Invention of Art History in Ancient Greece* –, hanem egyenesen vita tárgyát képezi, hogy kit nevezhetünk a művészettörténet-írás atyjának: Plinius egyik fontos forrását, athéni Xenocratést vagy Vasarit. Bernhard Schweitzer Xenocratést egyenesen a művészettörténet-írás Galileiének nevezi, Adreas Rumpf ezt illetően szkeptikusan foglal állást, míg Gabriele Sprigath továbbra is Vasarit tartja a tudományterület heurisztikájának.

Ugyancsak itt, a terminológia okán térek ki Kocziszky Évának arra az ismét abszurd állítására, hogy nemcsak témámnak a mérvadó elméleti szakirodalmát nem ismerem, hanem még a terminológiáját sem, csupán latin szavakat használok. Vajon opponensem ismer olyan idegen eredetű irodalomtudományos terminust, amely nem latin vagy/és görög eredetű? Vajon nem arról van szó inkább, hogy ha én használom a narratíva terminust, az csak latin (eredetű) szó, de ha az opponens használja, akkor tudomány? Mindenesetre egyetlen argumentált példát nem hoz sem a helytelen, sem a tudománytalan terminológiára.

3. Forráshasználat/eredetiség

A disszertáció felépítésére, tipológiájára, rész- és végeredményeire érdemben nem reflektáló opponensi magatartásnál még meglepőbb, amikor nem létező hiányosságokat kér számon. Opponensem szerint a kanonikus narratológiai szakirodalmak „éppúgy nem játszottak szerepet az értekezés metodológiai megalapozásában, mint meglepő módon még az irodalomtudományi anekdota-kutatás sem.” (p. 1). Az itt figyelmembe ajánlott Heinz Grothe monográfiáját⁵ azonban nemcsak a disszertáció bibliográfiájában találhatta volna meg, hanem a 236. oldal 1223. jegyzetében és a 241. oldal 1255. jegyzetében hivatkozva is.

Az anekdota-szakirodalommal kapcsolatban alapvetően fontos leszögezni, hogy annak jelentős része – így a valójában tehát idézett Grothe-monográfia, valamint az opponens által még hiányolt további három tétel is (p. 1) is, valamint a 2. oldalon ajánlott Hindermann-kötet is, amely ráadásul nem más, mint válogatás 300 év anekdotáiból – a 17. században mindenekelőtt francia és angol, majd a 18. században kiemelten a német nyelvterületen kibontakozó anekdotával foglalkozik, amit semmilyen szempontból nem szabad egybevetni az antik anekdotával. Alexa Károlynak mélységesen igaza van, amikor azt írja: „Az anekdotával és a tréfás népi elbeszélés történetével foglalkozó kutatás /Jókai Mór akadémiai székfoglalójától Bahtyin Rabelais-monográfiájáig/ egyetért abban, hogy ennek a populáris formának a születési ideje a kései középkor, a reneszánsz és a reformáció kezdő szakasza. /Az

⁵ Heinz Grothe, *Anekdote*, Stuttgart, 1971.

antik anekdota ügye minőségileg más kérdés.”⁶ (p. 226). A disszertáció e minőségileg más kérdéssel foglalkozik, amelynek vizsgálata egyébként a kutatás hiátusának nevezhető, és a szakirodalom körülhatárolását is ehhez, az antik anekdota ügyéhez igazította.

Kocziszky Éva azt állítja (p. 1), hogy csak a magyar nyelvű anekdota-szakirodalmat ismerem, abból is csak Alexa Károly és Gintli Tibor összesen három tanulmányát. Ez az állítás tényszerűen és bizonyíthatóan valótlan. A disszertációban felhasznált szakirodalom jegyzékében összesen 37 tétel szerepel, amelyek az anekdota kérdéskörét tárgyalják, ebből 11-et én jegyzek, tehát minimálisan 11 szakirodalmat már ismerek. A 37 tételből 18 idegen nyelvű szakirodalom, ebből 4 tétel szerzője vagyok. Az anekdota kérdéskörének hazai kutatását tehát a disszertációban 19 tanulmány képviseli, Alexa és Gintli összesen 3 tanulmányán kívül még számos hazai szerzőtől, köztük másik opponensem, Hajdu Péterrel, aki három tétellel van jelen a disszertációban (p. 257–258). Mindezek a tanulmányok természetesen nemcsak a bibliográfiában, hanem lábjegyzetek sokaságában is megjelennek, esetenként a főszövegben is (ld. p. 226, 235, 241, 242, 243). Az anekdota kérdéskörével foglalkozó tanulmányaim közül kettő – a *Komparatiztika és antikvitás* 2014-ben, *Az antik anekdota ügye* 2016-ban – az MTA BTK, Irodalomtudományi Intézete Irodalomelméleti Osztályának folyóiratában, a *Literatúrban* jelent meg, ami a hazai és nemzetközi anekdota-szakirodalom ismerete és hivatkozása nélkül aligha elképzelhető. Ugyanez érvényes a disszertáció benyújtása óta a Gondolat Kiadónál megjelent *Műfaj és komparatiztika* című tanulmánykötetben olvasható írásomra is,⁷ amely hónapokkal a bírálat elkészülte előtt jelent meg, és amelynek figyelmen kívül hagyása azért is értelmezhetetlen, mert a tanulmánykötet szerzői között Kocziszky Éva is szerepel. Én ne ismerném az anekdota szakirodalmát? Nemcsak ismerem, hanem tanulmányaimmal a része is vagyok.

Kocziszky a szakirodalomnak nemcsak az ismeretét vitatja el tőlem, hanem a korrekt használatát is, amely átvezet a disszertáció eredetiségének kérdéséhez, ill. megkérdőjelezéséhez. Az opponens bírálatának 3. oldalán azt állítja, hogy a szakirodalomból csak azt hivatkozom, ami a magam érvelését támogatja, ellenben nem idézem, sőt a 4. oldalon úgy fogalmaz, hogy elhallgatom azokat a tanulmányokat, amelyek állításoknak a cáfolatát vagy a szakmai vitáját tartalmazzák. Az elhallgatás tudatos manipulációt jelent, amelynek sejtetését határozottan visszautasítom. Ennek alátámasztására egyébként konkrétan csak egy művet említ, a J. König – G. Wolf szerkesztette *Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance* tanulmánykötetet, amelyből mindösszesen a bevezető 1. oldalára hivatkozik, itt is a már idézett állításra, Plinius enciklopédizmusának humanista félreértelmezésére, amely – mint már írtam – nem tárgya a disszertációnak. A könyv egy több szerzős tanulmánykötet, amelynek a témámat illetően nyilvánvalóan a *NH*-t taglaló fejezete (84–107) lehetne fontos, ha azt nem a Plinius-filológia nagyasszonya, Mary Beagon írta volna, aki ebben a 23 oldalon annak az összegzését nyújtja, amelyet 1992-es és 2005-ös monográfiájában sokkal bővebben fejt ki, és akinek ezen túl is a teljes Plinius-munkásságát ismerem és idézem a disszertációban. Másrészt, az antik és kiemelten Plinius enciklopédizmusának leginkább mérvadó elemzését – Mary Beagon, Valérie Naas és Ann Arnar kötetei mellett – a disszertációban természetesen ugyancsak hivatkozott Aude Doody 2010-es monográfiája jelenti: *Pliny's Encyclopedia. The Reception of the Natural History* (Cambridge, 2010), és nem egy korokon és kultúrákon átívelő áttekintő tanulmánykötet. Végül, de nem utolsósorban, Kocziszky Éva ezt a kérdést azzal zárja, hogy „én inkább arra hajlok, hogy helyes az a meglátás, amely szerint a *Naturalis Historia* természetfelfogása az *utilitas vitae*-n alapul” (p. 3). Ezt a „véleményét” azonban

⁶ Alexa Károly, *Anekdota, magyar anekdota*, in Mezei J. (szerk.), *Tanulmányok a XIX. század második feléről*, ELTE, BTK, XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, 1983, 6.

⁷ Darab Ágnes, *A retorikai exemplumtól a keresztény példázatig. Az antik anekdota*, in *Műfaj és komparatiztika*, (szerk.) Szávai Dorottya, Z. Varga Zoltán, Budapest, Gondolat, 2017, 261–272. (a kötet valójában 2018-ban jelent meg)

valójában a Greg–Wolf kötetben megjelent, de általa nem hivatkozott Beagon-tanulmányból veszi, amelynek egyik fejezetcímében szerepel az *utilitas vitae* (p. 93: *Utilitas vitae: the life-enhancing nature of 'nature, that is, life'*) kifejezés. Vajon mi a vitatható eljárás mód, ha nem ez?

Kocziszky Éva bírálata 3. oldalán a következőket írja: „Egyes fejezetek vizsgálata azonban határozott kételyekre adott okot, legalábbis a konkrét fejezet eredetiségével kapcsolatban.” „Esetleges más átfedések vizsgálatához tüzetes kutatás lenne szükséges.” Végül az 5. oldalon: „egyed passzusokban bizonyíthatóan nem eredeti a munka”. Szükségesnek tartom itt felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy – a 65 tételből álló, hivatkozott primér irodalom mellett – a disszertációban használt és hivatkozott másodlagos irodalom számszerűen 287 tételt tartalmaz, a lábjegyzetek száma 1280. 287 szakirodalmi tételnek 1280 citálása mellett azt állítani, hogy a disszertáció nem teszi világossá, mi a saját állítása, önmagában abszurd.

Az opponens tehát először fejezetekről, majd konkrét fejezetről, végül passzusokról állítja, hogy plágium. Először kételyekről ír, végül bizonyíthatóságról, és felveti a disszertáció egészére kivetített tüzetes kutatás szükségességét az átfedések vizsgálatához. Felteszem a nem költőinek szánt kérdést: mi akadályozta meg professzor asszonyt abban, hogy ezt a kutatást el is végezze? Volt rá három hónapja. Miért nem vetette össze a két szöveget, hiszen a kötet – mint arra felhívja figyelmemet – megvan az MTA Könyvtárban? De ha már nem tette meg, mi bátorítja fel arra, hogy a *furtum* vétségével vádoljon meg? Ugyanis plágiumgyanúja lebegtetésének megalapozására nem passzusokat, csupán a disszertáció egyetlen fejezetét (p. 124-134) nevezi meg, melynek általa nem idézett címe: *A politika színrevitele: Caesar, Pompeius és az elefántok*. (A fejezet forrásaként sejtetett olasz tanulmány címe: *Uno spettacolo con elefanti*, ami önmagában rávilágít a két elemzés látószögének az alapvető különbségére). Az inkriminált fejezetben a Pompeius színház felavatásakor rendezett elefántküzdelem pliniusi leírását (NH 8. 20–21) – röviden, csak felvezetésként összevetem Cicero, Seneca és Cassius Dio tudósításával ugyanerről az esetről, amit opponensem így kommentál: „Nem tesz viszont egyetlen lábjegyzetben sem említést arról, hogy pontosan ezeket a szerzőket, ezeket az idézeteket egészében véve hasonló értékeléssel idézte már Sandra Citroni Marchetti 2011-ben megjelent munkája: *La scienza della natura per un intellettuale romano. Studi su Plinio il Vecchio, Pisa/Roma 2011, 228-263*. ... a disszertáció említett tíz oldala ezen nem hivatkozott elemzés egyszerűsített kivonatának tűnik.” Ilyen súlyos vád esetében nem lehet pontatlanul fogalmazni, tehát a disszertációfejezet kivonatnak tűnik vagy az? Minderre a következőket válaszolom:

1. Nemcsak én nem citálom, hogy honnan vettem az elefántküzdelemről tudósító antik forrásokat, hanem Citroni Marchetti sem és a többi, ugyanezeket a forrásszövegeket elemző kutató sem. Citroni Marchetti, Scullard, Meijer, Toynbee és Auger ugyanezeket a forrásszövegeket vonja be a vizsgálatába, minthogy ezek a fennmaradt szövegek beszélnek el a történetet. A forrásszövegek feltárása pedig igen könnyű feladat, hiszen a kommentáros kiadások mindig megadják egy-egy elbeszélés párhuzamos *locusait*, amennyiben azok fennmaradtak. Így van ez jelen esetben is, az elefántküzdelemről tudósító Cicero, Seneca és Cassius Dio szöveghelyek megtalálhatók a Budé, a Tusculum és az Einaudi Plinius-kiadásában egyaránt.

2. Az elefántküzdelemnek tehát összesen négy auktornál fennmaradt leírását az elmúlt évtizedekben többen is összevetették már, így Scullard, Meijer, Toynbee, Auger,⁸ én magam pedig ennek az elemzésnek az első megfogalmazását már 2013-ban publikáltam. A disszertációban mindegyik szakirodalom többszörösen hivatkozva van, éppen ezért több, mint inkorrekt eljárás úgy feltüntetni, mintha ezt az elefántküzdelmet mindeddig csak az általam nem hivatkozott Citroni Marchetti vizsgálta volna.

⁸ A pontos bibliográfiai adatokat ld. a disszertáció 124-132. oldalain.

3. A disszertáció használta és idézi Citroni Marchettinek egy mindmáig fontos tanulmányát, a nagy Plinius-monográfiáját és az ANRW-ben megjelent 56 oldalas Plinius-tanulmányát is, opponensem azonban egy negyediket hiányol. Citroni Marchetti 2011-ben megjelent könyve tanulmánykötet, amelyben éppen az elefántküzdelmet elemző XII. tanulmány az egyetlen, amely ebben a kötetben lát először napvilágot. A pliniusi szöveg minden elemzőjének megvan a maga kitüntetett szempontja: Scullard és Toynbee az elbeszélésekben elsősorban az elefántokkal kapcsolatos zoológiai ismereteket keresik, Meijer és Auget a *spectaculum*-diskurzus felől vonja be monográfiájába a leírások bizonyos momentumait. Citroni Marchettinek is megvan a maga szempontja, és ez ugyanaz, mint ami valamennyi Plinius-tanulmányában: a *NH* ideológiai és morálfilozófiai szempontú értelmezése. Minthogy az én elemző szempontom mindenekfelett a narrációs technikák vizsgálatát jelenti, általában is kevésbé hivatkozom rá, leginkább az *utilitas* gondolkörével kapcsolatban teszem. A konkrét esetben pedig oly annyira máshonnan és más hangsúlyokkal közelítünk a szövegekhez, hogy nem éreztem szükségét a tanulmány hivatkozásának, mert egyetlen gondolatát sem vettem át. Citroni-Marchetti tanulmányát egyébként már 2012-ben kézbe vettem bécsi kutatómunkám során, amikor a kötet még nem volt elérhető az MTA Könyvtárában. Azonban azt gondolom, a szakirodalom megszűrése nemcsak lehetősége a disszertánsnak, hanem kötelessége is.

4. A konkrét fejezetben Citroni Marchetti az elefántküzdelemnek a négy auktornál fennmaradt leírását állítja elemzése középpontjába. Az opponens állításával ellentétben nem én, hanem ő idézi hosszasan, a 35 oldalból 23 oldalon, hogy az elefántokról milyen információkat közöl Cicero (akitől még számos további szöveghelyet is bevon a vizsgálatába), Seneca, Plinius és Cassius Dio, ill. további auktorok, kiemelten Ailianos. Citroni Marchetti a legnagyobb figyelmet Cicerónak szenteli, tíz oldalon elemzi a vizsgálatba bevont Cicero-szöveghelyeket, három oldalon a Seneca-*locus*okat, tíz oldalon Cassius Dio és a késő császárkori szerzők leírásait, a Plinius-szöveghelyről hét oldalon ír. A tanulmány utolsó öt oldala tartalmazza az összegzést, amelyből szűk egy oldal vonatkozik a pliniusi elbeszélésre. Mindezeket az információkat folyamatosan a *zoológia*, *spectaculum*, *otium* és hatalom morálfilozófiai aspektusából hasonlítja össze. Plinius leírását az elefántküzdelemről, minthogy az elbeszélő egy helyen pompeianusoknak nevezi az állatokat, összességében a polgárháborút előrevetítő szimbolikus eseményként értelmezi: *Pompeo rappresenta lo sconfitto della guerra civile. La descrizione che Plinio fa dello spettacolo del circo ha il medesimo valore simbolico, di prefigurazione della sconfitta, che a la descrizione del trionfo di Pompeo nel libro XXXVII della Naturalis Historia.* (p. 261.) Fordításomban: Pompeius a polgárháború vesztesét jeleníti meg. A leírás, amelyet Plinius a circusi látványosságról ad, ugyanazzal a szimbolikus jelentéssel rendelkezik, a vereséget vetíti előre, miként Pompeius diadalmenetének a leírása a *Naturalis Historia* 37. könyvében.

A magam tíz oldalas elemzésében a négy auktor leírásának összevetése mindössze kettőt tesz ki, mert elemzésem szempontja – következésképpen a konklúziója is – egészen más. Vizsgálom Plinius elefánt-narratívájának a pozicionálását a 8., majd a 7. könyv struktúrájában, majd egymás és a 37. könyv kontextusában, végül mindezek eredményére építve kiemelten foglalkozom a történet értelmezésével a *NH* Caesar–Pompeius portréjának relációjában. Itt jegyzem meg, hogy az elefántküzdelem elemzésébe egyik értelmező sem vonja be sem a 7. könyvet, sem Caesar figuráját, és egyik sem vizsgálja az elbeszélést a *NH* Caesar–Pompeius portréjával összefüggésben. Elemzésem summázatából idézek (p. 132–133): „Ennek eredményeként, míg Seneca előadásában Róma első nagyszabású elefántvadászata és annak rendezője negatív etikai *exemplum*má válik, Plinius narrációjában ugyanaz az esemény és főszereplője, Pompeius – amennyire lehetséges – ellenkező fényben tűnik föl Amint a 7. könyv Pompeiust magasztaló fejezeteiben is látható volt, Plinius Pompeiusból ideált, a maga ideálját formálta meg, ... így válik a 7. könyv vitathatatlan hőségévé. Ennek az ... *exemplum* értékű karriernek a dicstelen végét, az orvgyilkosságot Plinius

ott elhallgatja. Ide, a 8. énekbe helyezi át, itt is csak utalásszerűen, és a hálátlan nép átkának beteljesüléseként tünteti fel. Pompeius saját felelősségét csak a *Naturalis historia* legvégén, a 37. könyvben nevezi meg.”

Citroni Marchettinél Pompeius vesztes, a disszertációban példakép – ez lenne a „hasonló értékelés”? Ha az opponens azt írja, hogy mint alternatív elemzést jelezni kellett volna jegyzetben Citroni Marchetti tanulmányának a létezését, elfogadom. Azt azonban, hogy elemzéseinknek az összevetése és akár szövegszerű, akár gondolati egyezések kimutatása helyett, pusztán egy ilyen tartalmú jegyzet hiánya miatt kétségbe vonja nemcsak ennek a fejezetnek, de az egész disszertációnak az eredetiségét, vagyis plágiummal rágalmazzon meg, nemcsak a leghatározottabban visszautasítom, hanem tudományetikai vétségnek tartom.

4. A disszertáció irodalomtudományi eredményei

Ami a disszertáció megállapításait illető további kritikus megjegyzéseket illeti, az opponens – ahogy erre már a fentiekben is láthattunk példát – oly mértékben szakítja ki az idézett mondatrészeket szűkebb és tágabb kontextusukból, és ezzel oly mértékben kiszolgáltatja és teszi őket az áldozatává a maga tendenciózus értelemtulajdonításainak vagy inkább értelemtorzításainak, hogy ezekre válaszolni alig látom értelmét. Először is felteszem a kérdést: korrekt eljárás az, hogy egy több oldalas kifejtő részből az opponens idézi (p. 4) annak elejét (p.137), majd a konklúzióból egy mondatot (p. 144), végül kijelenti, hogy az utóbbi nem argumentált. Az argumentáció éppen az a 7 oldal, amiről az opponensnek nincs mondanivalója. Másik példaként idézem: az 'eset' szóhasználatát tökéletesen kiforgató bírálati részben Kocziszky verbálisnak és nem verbálisnak a disszertációban nem létező kérdésén ironizál (p. 2). Holott a fejezetben (p. 45–49) a *NH* szóhasználatát vizsgálom az anekdotikus narráció nyelvisége felől, és az anekdota lényegi motívumát jelentő 'véletlen eset' jelentésében konzekvensen használt 'casus'-ról, és a szóbeliség nyomát őrző szóhasználatról írok. Vagy: a bírálat 2. oldalán olvasható megállapítás, mely szerint „nem a Zeuxis-történet inspirálta azokat a Plinius által is felidézett történeteket, amelyekben szobrászok szeretnek bele szobraikba”, tökéletesen értelmezhetetlen. Ugyanis mindkét állítás az opponens állítása, a disszertációban nem olvasható sem a Zeuxis-történet további anekdotákat generáló hatása, sem az a másik téves állítás, hogy a mesterek szerettek bele az alkotásaikba — mint tudjuk, ez csak a Pygmalión-mítoszban történik meg. A bírálat 4. oldalán Kocziszky „posztulált fikciónak” nevezi azt, ami az epikus költészet közismert toposza: az epikus hős heroikus küzdelmének és halálának az oroszlán-metáforára épülő leírását. Ugyancsak a bírálat 4. oldalán az opponens értelmezhetetlennek nevezi az állítást, mely szerint a sztoikusok az állatok irracionális voltát hangsúlyozzák. Ha nemcsak félmondatokra vetett volna egy-egy pillantást, hanem elolvasta volna ennek a konszenzusos szakirodalmi állításnak a kifejtését is, és megtekintette volna az alátámasztására citált antik és tudománytörténeti forrásokat Aristoteléstől Newmyerig, az állítás bizonyára értelmezhetőbb lenne számára is. Ami pedig a bírálatnak még mindig a 4. oldalán olvasható minősítésemet illeti ismét a 'Zeuxis és a szőlő' anekdota kapcsán, hogy ti. az elbeszélést csak újramondom, és összekeverem az általam valóságnak tekintett feltételezett történettel, arra már csak annyit válaszolok Arany János után szabadon: keveri a fene. Amiről a fejezetben valójában írok, és amit Kocziszky nem ért, mert nem akarja érteni, az esztétikatörténet középponti kérdése az antikvitástól egészen a modernitásig: az *ars* és *natura* közötti határ és annak eltűnése, *ars-natura-imitatio* kérdésköre, amit – ha már megidéztem egy anekdotával, álljanak itt is Arany János sorai – így fogalmaz meg a *Vojtina ars poétikájában*: „Győzz meg, hogy ami látszik, az való, / akkor neved költő lesz, és nem csaló!”

Kocziszky Éva a *NH* szövegteréből kiinduló vizsgálatnak az eredményeiről nem vesz tudomást, miként arról a két záró fejezetről sem, amelyek összesen 39 oldal terjedelemben taglalják a megelőző fejezetek elemzése alapján rögzíthető és összegezhető konklúziókat.

Ami az eredmények minősítését illeti, az opponens szokatlan módon nem a disszertáció, hanem a tézisekben megfogalmazott eredményekre, pontosabban azoknak is csak az utolsó passzusára reflektál (p. 5), és ugyancsak nem a disszertáció, hanem a téziszfüzet 6. oldaláról idéz egy mondatot, amelyet így minősít: „Ezen eredményt nagyrészt ismerjük már a korábbi szakirodalomból, mert már Dalitsch (sic!) és Grothe is arra az eredményre jut, hogy a görög anekdota jellemábrázolásával ellentétben a római anekdotának „moralizáló-patrióta” jellegét tulajdonított. (Grothe 62. o.)” Nem eltekintve attól, hogy Dalitzsch 1922-ben készült disszertációja⁹ – amennyiben opponensem erre utal, mert a munkát nem nevezi meg – a német anekdotával foglalkozik, és vizsgálatának fő iránya a középkor, a humanizmus és az újkor, valamint nem eltekintve attól, hogy én sem moralizáló, sem patrióta jelleget nem tulajdonítok az antik anekdotának, Grothe könyvének hivatkozott lapszáma, a 62. oldal nemhogy Kocziszky Éva állítását nem tartalmazza, de egy árva szót sem ír az antikvitásról. A fejezetnek, melynek része a 62. oldal, a címe: *Die Anekdote im 19. Jahrhundert*. Továbbá Grothe a maga anekdota-leírását az 1793 és 1958 között napvilágot látott anekdota-definíciókból kinyert sajátosságok felsorolásával komponálja meg,¹⁰ de a komponensek között sem a moralizáló, sem a patrióta jelleg nem szerepel. Én magam sem alkalmazom sem a moralizáló, sem a patrióta minősítést, sőt nem választom külön a görög és a római anekdotát sem. Éppen az ellenkezője áll a disszertációban (sőt még a téziszfüzetben is), amelyben a kivétel nélkül görög művészanekdotáknak azt a metamorfózisát mutatom be, amelynek eredményeképpen Plinius mintegy romanizálja a görög mestereket, akiket a hagyományos római értékrend, a *mos maiorum* exemplumaivá formál.

Kocziszky Éva értelmezhetetlennek nevezi, hogy én rokonítom a római anekdotát az anekdota zsidó hagyományban betöltött szerepével (p. 5). Vaójában ez a megállapítás értelmezhetetlen, ugyanis a disszertációban nincs szó ehhez hasonlóról sem. Valójában Hajdu Péterre hivatkozom a következőképpen (p. 242): „A *Naturalis historia* anekdotáinak többsége mind a formai kritériumokat, mind a szövegben életre hívott dialogikus természetüket illetően megfeleltethető annak az anekdotakoncepciónak, amelyet André Jolles anekdota-definíciójából és Franz Rosenzweig anekdota-felfogásából építkezve Hajdu Péter fogalmazott meg: az anekdota történet, csattanóval végződő egyedi eset, amely dialógusba lép nemcsak a befogadóval, hanem a szöveggel is, amely életre hívja, amelybe mintegy arra adott válaszként ágyazódik be. Az eltérés a narratív funkcióban van.” Itt jegyzem meg, hogy a bírálatban kétszer is (p. 1. és 5) felemltettem hibát, hogy ti. Jolles nem tárgyalja az egyszerű formák között az anekdotát, mindössze ennek a mondatomnak az elírásában fordul elő, ahol is természetesen Jolles *memorable*-definíciójáról van szó, miként a disszertációban mindenütt.

Kocziszky Éva summázatának a negyedik pontja, hogy ti. a disszertáció irodalomtudományi tárgyalásmódja nem hoz számottevő eredményt, nem argumentált, megmarad pusztán kijelentésnek. Erre egyrészt az a válaszom, hogy ha bevonta volna bírálatába a disszertációt záró 39 oldal terjedelmű két fejezetnek a megállapításait az *excessus*ok retorikai funkciójáról, *excessus* és kanonicitás kérdéséről, a *NH* diszkurzivitásáról, az anekdota nevééről, formájáról, valamint az anekdotáról mint az *ars memorandi* egyik diszkurzív alakzatáról, akkor számára is megmutatkozhattak volna a disszertáció irodalomtudományos eredményei.

De talán meggyőzőbb lesz számára, ha nem én bizonygatom Plinius-munkálkodásom irodalomtudományi jelentőségét, hanem idézem az ELTE Latin Tanszékének tanszékvezetőjét, Ferenczi Attilát, aki a következőt írja a ME BTK tudományos periodikájában 2019-ben megjelent köszöntőjében: „Neki köszönhet egy szerzőt a magyar ókortudomány: az idősebb Plinius mint ókori író nem létezne nélküle. Maradt volna az, ami volt századokig: konfúz adatok kimeríthetetlen bányája. Kitartó olvasás, évtizedekig tartó munka, és főleg irodalmi érzékenység kell ahhoz, hogy megmutassa a formát a látszólag

⁹ M. Dalitzsch, *Studien zur Geschichte der deutschen Anekdote*, Diss. Freiburg, 1922.

¹⁰ Grothe, *i. m.* 10.

amorf anyagban, méghozzá olyan formát, amely felkelti a mai olvasó érdeklődését. Az anekdota mint beszédmód bemutatása Plinius beszédfolyamában összekötötte az ókori szerzőt egy olyan kategóriával, amelyik messze túlmutat a klasszika-filológia érdeklődésén. A későbbi korok anekdotikus hagyománya felől vizsgálta Pliniust, és miközben az ókori szerző rejtőzködő formáit mutatta meg, látni engedte a magyar irodalmi anekdotahagyomány múltba vesző eredetét is.”¹¹

Takács László kritikai megjegyzései két téma köré rendeződnek: a *NH* beágyazottsága a kortárs szellemi irányzatokba és a szöveg referenciális olvasata. A két szempont a bírálatban nem feltétlenül hiányként kerül szóba, az opponens inkább ezeknek az erőteljesebb érvényesítését szorgalmazza. Kezdem az utóbbival, a referenciális olvasat kérdésével. Magam is a *NH* megértését gazdagító szempontnak tartom a katona Plinius nézőpontjának bevonását az értelmezésbe. Az *imperium* látószögének erőteljes érvényesülése az enciklopédiának mind a struktúrájában, mind a különféle narrációs technikákkal közvetített értékrendjében megkerülhetlenné teszi ezt az olvasatot. Ez az olvasat a disszertációban érvényesül, éspedig azokon a pontokon, ahol a szöveg maga kínálta fel erre a lehetőséget: a periféria-centrum rendezőelvének működését leíró fejezetben, valamint a művészanekdotáknak a narrátori értékrenddel adekvát világot elemző fejezetekben, kitüntetetten az autodidakta pályakezdés motívumára épülő, valamint *ars* és *imperium* viszonyát tematizáló *excessus*okban. A referenciális olvasat ennél hangsúlyosabb alkalmazása érzésem szerint veszélyeztette volna a disszertáció kitüntetett ambíciójának – a narratológiai elemzésnek – a sikeres megvalósítását. Takács László másik ajánlása a *NH* elhelyezése, ill. értelmezése a Kr. e. 1. sz. és a kortárs szellemi irányzatokkal összefüggésben. Kiemelten említi Lucretius tankölteményét mint lehetséges előzményt abból a szempontból, hogy a *De rerum naturá*ban is megtalálható az információk három típusa, a dokumentum, a mese és a megfigyelés. Majd további párhuzamként idézi Caesar *De bello Gallico* 6. könyvének leírását a meghódított területek állatvilágáról, amelyből azonban, mint maga is írja, hiányzik az anekdotikus elem vagy egyáltalán a történet. Ehhez hozzáteszem, hogy Lucretius leírásaiból ugyancsak, így a két szövegnek ez a különbsége alapvetően kérdőjelezi meg az analógiát. Lucretius és Caesar illusztrációi ugyanis leírások, Pliniusé történet. A *NH* a benne foglalt információk *res*, *historiae* és *observationes* hármására osztását alapelveként és konzekvensen alkalmazza oly annyira, hogy minden könyv tartalomjegyzékének a végén számszerűen megadja ezek végösszegét. A *NH* témája (tudományos ismeretek) és szövegfajtája (próza) alapján ennek előzményét nézetem szerint a szaktudományos prózairodalomban kell keresni, mint Varrónak és Columellának a gazdálkodásról, Cicerónak a retorikaelméletről, Vitruviusnak az építészetéről és Senecának az égi jelenségekről (*Naturales quaestiones*) írott művei. A hármas felosztásra épülő információközlés egyikben sem mutatkozik meg. Továbbá, a *historiae* jelenléte, vagyis a történetmondás maga, legyen az történelmi vagy anekdotikus *casus*, az említett munkákban alig-alig van jelen. Plinius digresszív, vagy asszociatív vagy anekdotikus narrációjának – nevezzük bárhogy –, egyáltalán az ilyen nagy arányú történetmondásnak nincs előzménye a fennmaradt szaktudományos prózairodalomban. A *NH* ezért nem nevezhető folytatásnak, és ugyancsak ezért nevezhető unikálisnak.

Takács László más összefüggésben is inkább a folytatásként, kiteljesedésként történő értelmezést ajánlja figyelmembe. Így a görögök és rómaiak teljesítményének általam oppozícióként, ill. dichotómiaként láttatott pliniusi képében is. Ehhez egyrészt az *Aeneis* VI. énekének híres sorait hivatkozva, másrészt a disszertációt, amely Vespasianusban az augustusi kezdetek kiteljesítőjét láttatja. Az *Aeneis* esetében számolnunk kell azzal a politikai-ideológiai háttérrel, amely életre hívta az eposzt magát, és amelynek közvetítőjévé lett maga

¹¹ Ferenczi A., Darab Ágnes köszöntése, *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica* XXIII/1 (2019) 9.

is: a *pax Augusta* propagandájával. Ebben a kontextusban nagyon is érthető, hogy Vergilius a saját és az idegen viszonyát folytatásként és kiteljesedésként láttatja. A disszertációból mintegy pozitív példaként idézett értelmezésben pedig Augustus és Vespasianus személyében két rómairól, Rómának az első és az aktuális császáráról van szó, az utóbbi ráadásul az első princeps politikájának és ideológiájának a folytatójaként propagálta magát. Nem meglepő tehát, hogy Plinius a két római császárt nem szembe, hanem párba állította, és történelmi szerepüket a nagyszerű jelen kezdeteként, ill. betetőzéseként ábrázolta. Ami a *NH* görögség-képét illeti, Plinius többnyire szószátyárnak (*loquax*) és hazugnak (*mendax*) nevezi a görögöket, a tőlük származó információkat *falsum*nak, *mendacium*nak és *vanitas*nak minősíti (*NH* 37. 31, 33, 41) A görög forrásokból építkező, a görögöket mégis ilyen negatívan minősítő mű tehát legalábbis kritikusan viszonyul előzményéhez, amelynek – úgy tűnik – nem a kiteljesítőjeként, hanem inkább a birtoklójaként láttatja magát.

Mielőtt áttérek az utolsó gondolatmenetre, röviden válaszolok két, más irányú opponensi észrevételre. A 79. oldalon a *circus* és az *amphitheatrum* nem strukturális metaforaként jelenik meg, a párhuzam alapja a *spectaculum*oknak és a *NH*-ba foglalt világnak a *varietasa*, a kavalkádja. „Cicero központi szerepére nem kapunk választ” (p. 5): a 108–109. oldalon, a szellemi teljesítmény kiválóságai között kerül sor a *NH* Cicero-képének részletesebb ismertetésére, amelyre előzetesen már történik utalás a 26. és a 77. oldalon. Az ehhez figyelmembe ajánlott Seneca-párhuzamot köszönöm.

A disszertáció a *NH*-t mint univerzális ismeretanyagot összefoglaló enciklopédiát is előzmény nélkülinek minősíti. Takács László ezzel összefüggésben veti fel azt a fontos kérdést, hogy Plinius enciklopédiája egy fogalmi átalakulásnak is lehet a lenyomata, amely a *curiositas* fogalmának a császárkor első századában történő jelentésváltozásában összegezhető.

A római császárkor első századának latin nyelvű irodalmában valóban egy újfajta szellemi attitűd megjelenésének a folyamata rajzolódik ki. A jelenség latin megfelelője a gondosságot jelentő *curā*ból származó *curiositas* lehetne, ami olyan szellemi magatartást jelöl, melynek figyelme mindenekelőtt a gondos és a lehető legteljesebb adatgyűjtésen alapuló munkálkodásra irányul. Ennek megnevezésére azonban sem a Kr. e., sem a Kr. u. 1. században nem a *curiositas*, hanem a *cura* főnévi forma és mindenekfelett a *curiosus* melléknév használatos. A szóhasználat, illetve a vele jelölt szellemi magatartás változó megítélésének a folyamata – mint azt Thomas Köves-Zulauf elemzése kimutatta¹² – Cicero, Seneca, idősebb Plinius, Tacitus és Quintilianus műveiben követhető nyomon. Cicero szóhasználatában a *curiosus* magatartás nem több a felszínes kíváncsiságnál és szelektálatlan információszerzésnél, amit oppozícióba állít a tudásvágygal, amelynek megnyilvánulása a *cura* és a *labor*. Seneca szóhasználatában a *cura* a túlzásba vitt alaposág megnevezése, amely kiterjed olyan haszontalan dolgok tanulmányozására is, „hogy Ulixesnek hány evezőse volt, hogy az Iliast írták-e előbb vagy az Odyszeiát,” (*Brev.* 13. 3). Tacitus (*Ann.* 13. 31) azokat az eseményeket tekintette feljegyzésre, azaz emlékezetre méltónak, amelyek a római nép méltóságához illően ragyogóak. Éppen ebben a kontextusban olvasható a Takács Lászlótól is idézett mondat, hogy a tárgyalt évben, Nero második consulsága idején kevés emlékezetre méltó dolog történt, hacsak nincs kedve valakinek köteteket teleírni például annak az alapozásnak és gerendázatnak a dicséretével, amelyekből Caesar a Mars mező melletti amphitheatrumot felépítette. A történetíró ironikus félmondatáról csaknem minden kutató úgy vélekedik, hogy kimondatlanul is a *NH* mindenre kiterjedő információhalmazát minősít. Seneca is világossá teszi, mit tekint haszontalan kutatásnak és tudásnak. Kilenc példát hoz fel erre, amelyekből öt megtalálható a *NH*-ban, ezekből négy az enciklopédia 8. könyvének egy jól körülhatárolható szövegegységében. Mivel a Seneca-szöveghelynek másik hasonlóan szoros párhuzama nem ismert, okkal valószínűsíthető, hogy a filozófus az alaposág

¹² Th. Köves-Zulauf, *Reden und Schweigen. Römische Religion bei Plinius Maior*, München, 1972, 326–336.

szélsőséges megnyilvánulásának taglalásakor Plinius írói magatartására gondolt.¹³ Quintilianus (*Inst.* 11. 143, 148) Pliniust tudós (*doctus*), de szinte túlságosan alapos (*paene nimium curiosus*) embernek nevezi, akinek még arra is volt gondja (*cura*), hogy megszabja, milyen mozdulattal kell a szónoknak letörölnie homloka verejtékét. A négy auktor tehát egyaránt negatívan ítéli meg azt a *curiosus* alkotói magatartást, amely nem tud szabadulni a kísértéstől, hogy művébe foglaljon minden ismeretet, amit annak témájáról olvasott, hallott vagy tapasztalt. Tehát azt, amelyet idősebb Plinius és enciklopédiája megtestesít.

A *curiosus* melléknév a *NH* 37 könyvében hétszer fordul elő, összességében a következő jelentésekben:¹⁴ gondos, valami iránt érdeklődő, valamit gondosan tanulmányozó, részletes, a részletekre figyelmes. Plinius szóhasználatában tehát a *curiosos* – ellentétben a kortársakkal – pozitív tulajdonságot jelöl. Elsősorban a tudományos kutatásban tanúsított gondosságot, részletekbe menő vizsgálatot, amely végtelen szorgalommal tárja fel, majd összegzi valamennyi napvilágra hozott ismeretet, köztük a természet *mirabilis* jelenségeit is. Ez magyarázható részben az enciklopédia műfajának a sajátosan pliniusi felfogásával (mindent összefoglalni), másrészt természetfelfogásával is, amely a *natura* produktumának tekintett mindent, köztük a fantasztikus, csodás vagy extrém jelenségeket is. A *mirabilia* kategóriájába a *curiosus* alkotói magatartással egybegyűjtött információknak olyan sokasága tartozik, hogy az a *NH*-ban az információk csoportosításának az egyik fontos kategóriája lett.

Lehetséges, hogy ez nem független attól az ízléstől sem, amely a császárkor kultúráját nagyon is meghatározta: a távoli egzotikus népekről és a természet furcsaságairól tudósító történetek népszerűségétől és ismeretük elvárásától a társasági életben. Az ebben az értelemben vett *curiositas* megmutatkozik az ifjabb Plinius leveleiben, de még inkább jellemzi Gellius novelláit. A *NH* a maga gazdag *mirabilia*-világával beleilleszkedik, vagy talán előkészíti ezt az új ízlésnek megfelelő irodalmat: Gellius beszámolója a brundisiumi kikötőben vásárolt könyvek tartalmáról (*NA* 9. 4) ugyanazoknak a görög paradoxográfus íróknak ugyanazokról a különleges testi adottságokkal rendelkező törzsekről szóló leírásait ugyanabban a sorrendben sorolja, amelyek és ahogy – az egyébként többször is hivatkozott – Plinius enciklopédiájában olvasható. A Gelliusnál felsorolt 13 különlegesség részletes leírása a *NH* 7. könyvének 9–13. fejezeteiben található meg. Amennyiben a *NH* mint a *mirabilia*-irodalomnak is igen gazdag gyűjteménye hozzájárult ennek az új ízlésnek a formálódásához, véleményem szerint ezt akaratlanul tette. Azt gondolom, hogy Plinius *curiositas*ának a minősége a cicerói értelemben vett, minden iránti kíváncsiság és a Seneca és Tacitus munkáiban testet öltő tudományos kutatás és írás határán jelölhető ki. Ezzel együtt, a *NH* forrásává, ezzel pedig szándékán kívül az előkészítőjévé lett nemcsak a tudományos, hanem a mindenféle kíváncsiságot kiszolgáló, úgynevezett tarka vagy szórakoztató irodalomnak is.

Zárásképpen ismételten megköszönöm opponenseim munkáját és minden javaslatukat, amely valóban a disszertáció jobbítását szolgálja.

Miskolc, 2019. október 25.

Darab Ágnes

¹³ A Seneca- és Plinius-szöveghelyek pontos megfeleltetéséről ld. Köves-Zulauf (1972) 329–330.

¹⁴ *NH* 13, 75; 18, 19; 21, 179; 25, 7; 25, 12; 30, 99; 34, 58. A szöveghelyeket és értelmezésüket ld. Köves-Zulauf (1972) 328–329.